

ІСТОРІОГРАФІЯ І ДжЕРЕЛОЗНАВСТВО

УДК 930.1“XXI”

Леонід Зашкільняк

ВИКЛИКИ XXI СТОЛІТТЯ Й СУЧАСНА УКРАЇНЬСЬКА ІСТОРІОГРАФІЯ

Проаналізовано методологічне спрямування сучасних історичних досліджень в Україні у контексті зближення зі світовою історіографією, ставлення українських істориків до тих змін, які пов'язують з “ситуацією постмодерну”; показано, що в українській історіографії з'являється все більше сучасних досліджень, виконаних у річищі культурно-антропологічної історії, яка, на думку автора, створює сприятливі можливості для конструювання сучасної нормативної історії України; піддано критиці поширені ілюзії про придатність т. зв. позитивістського підходу для осмислення проблем минулого України.

Ключові слова: українська історіографія, світова історична наука, постмодернізм, культурно-антропологічна історія.

Від кінця ХХ ст. українська історіографія переживає складний і неоднозначний період одночасного пошуку “власного обличчя” і “вписування в світове історіописання”. Цей процес вже неодноразово стояв у центрі наукових і публіцистичних дискусій, а література налічує десятки, якщо не сотні публікацій [1–18]. Закордонні дослідники, які звертали увагу на еволюцію українського історіописання після відновлення Української державності, відзначали її “експериментальний” характер, що відкриває сприятливі наукові перспективи в річищі сучасних новаторських течій[□], а також висловлювали певну стурбованість щодо тенденцій повернення до застарілих уявлень про історію та історичне пізнання під впливом певних суспільно-політичних чинників [20; див. також 21, с. 297–309].

Дійсно, якщо уважно придивитися до розвитку історіографії в Україні за останні 25 років, то можна побачити дві головні тенденції, що позначилися на її змістовному та методологічному характері. На загал, вони добре знані українським історикам і вже багато раз обговорювалися в науковій літературі. Перша – прагнення розвіяти численні фальсифікації і спотворення минулого українців та України, що нагромадились за століття їх колоніального статусу в складі різних імперій, а, насамперед, під час існування СРСР, і, як наслідок – конструювати національний “канон” історії, який би служив формуванню національно-державної суспільної свідомості та соціальної пам'яті. Друга тенденція – опанування здобутків світової історичної думки та її застосування в історичних дослідженнях з метою подолання відставання українського історичного знання та історично-інформаційного простору від світових взірців [12, с. 24–56]. Багатьом фаховим історикам ці тенденції видаються взаємно суперечливими за аналогією з дихотомією “ідеологія – наука”. Тому можливість звільнення від догм радянського “марксизму-ленінізму” українські історики

[□] Американський вчений Марк фон Гаген зауважував: “Україна являє собою приклад національної культури з надзвичайно прозорими межами, але саме той приклад, який можливо відповідає постмодерному політичному розвитку, де до-національні, наднаціональні і міжнаціональні процеси вимагають такої ж уваги істориків, суспільствознавців та “культурологів”, як і процеси, які раніше вивчалися у вигляді національних...” [19, с. 670].

сприйняли переважно, як заміну “комуністичної ідеології” – “безідеологічними стандартами”, в яких нібито “нейтральний позитивізм” репрезентується найкраще. Інша група істориків навпаки вважала і вважає, що проросійська великодержавна версія української історії повинна бути замінена проукраїнською національною версією, а ідеологічний чинник не може не бути підставою “переписування” історії, іншими словами, історія повинна бути “націоналізована”.

У зв'язку з усім цим, основна маса істориків з недовірою поставилась до світового наукового тренду, який отримав назву “постмодернізму”, або, точніше сказати – “ситуації постмодерну”. Деякі з них сприйняли “ситуацію постмодерну”, як виклик і заперечення національних історіографій та історій. Інші – взялися за активну пошукову та археографічну роботу в архівних сховищах і рукописних збірках, публікуючи великий обсяг документального матеріалу й інтерпретуючи його з національно-державницьких позицій. Що торкається історії та історичного знання, то внаслідок диференціації суспільної свідомості населення України вони опинилися під велетенським пресом ідеології і політики. Але на цей раз йшлося не про “радянізацію” минулого, а його “націоналізацію”[□]. Здавалося, що в цьому немає особливої проблеми, і сам час велить “переписувати” історію з нових політичних, методологічних та ідеологічних позицій, котрі б легітимізували нових суб'єктів міжнародного життя – українську націю і державність. Однак для української історії це обернулося двома неочікуваними наслідками. По-перше, в результаті попередньої відірваності української історіографії від світової і пошуків оптимальної схеми й концепції національної історії не знайшлося альтернативи версіям М. Грушевського і В. Липинського – істориків початку ХХ ст., які жили і діяли у відмінних суспільних та інтелектуальних умовах. По-друге, запропонована і, зрештою, нині реалізована версія “нормативної” історії України, або її “канон”, мало чим різниться від “марксистсько-ленінського” погляду на минуле України та українців; їй властиві всі провідні риси лінійності, телеологізму, функціоналізму, закономірностей історичного процесу в тому вигляді, який ми знаходимо і у Гегеля, і у Маркса, і у радянській історіографії.

Діагноз такого стану речей в “історії з історіографією” було поставлено вже з десяток років тому, коли відзначили можливість поєднання суспільних завдань і очікувань від історичного знання та його функцій з науковими параметрами самого цього знання. Як писала знаний історик Н. Яковенко, криза сучасної пострадянської історіографії не є кризою науки, а є кризою “ідентичності історика”, кризою вичерпання макросоціальних схем історичного процесу, котрі вже давно не задовольняють науку і науковців [14, с. 23]. До неї додається ще й криза історичної пам'яті суспільства, розділеного впродовж багатьох десятиліть і навіть століть у цивілізаційному відношенні: пам'яті, орієнтованої на “особливу” історичну місію “між Заходом і Сходом”, і пам'яті, що ґрунтується на європейському досвіді розв'язання суспільних проблем.

Здавалося б, що констатація діагнозу створює сприятливі можливості для “лікування” задавленої хвороби. Однак, в реальності, вийшло так, що розуміння “хвороби” наштовхнулось на потужний політичний чинник в особі українського політикуму і влади, які, особливо за часів президентства В. Януковича, робили все можливе, щоб підтримувати і консервувати радянські взірці та схеми історичної пам'яті й історичного знання, проводити майже не приховану антиукраїнську культурну та інформаційну політику в Україні. Про це написано чимало, але до цієї тематики доведеться ще не раз повертатись у майбутньому. У підсумку цілеспрямованої підривної інформаційної діяльності в Україні було

[□] Термін “націоналізація” історії запропонував Г. Касьянов [Див.: 12, с. 57–73].

поглиблено ідентифікаційні розбіжності серед населення, які були використані сусідньою Росією та її правлячими колами з метою підірвати і ліквідувати українську державність загалом.

“Ситуація постмодерну” та її вплив на українську історіографію опинилися під запитанням. Адже, реалізуючи державотворчі прагнення українців, історики, як і решта гуманітаріїв, апелювали переважно до глобальних пояснювальних історичних схем XIX ст., в основі яких лежали уявлення про закономірну еволюцію великих суспільних груп – народів, класів, держав. У той же час наукове розуміння суспільних явищ у XX ст. значно просунулось в бік осмислення насамперед їх соціально-культурної складової. Склалося враження, що відхід від політики і усталених схем підважує впливові позиції науки, як виключно “об’єктивного” способу пояснення реальності.

Проте, насправді, інтелектуальні трансформації XX ст. внесли новий і дуже потужний струмінь раціоналізму у пояснення навколишнього світу. Чи не найкраще про стан сучасної науки висловила французька дослідниця Жаклін Рюс, котра назвала наш час добою “розривів і перетворень”, які характеризуються “затмаренням визначеності як у науці, що втратила свій недавній ореол і безповоротно затяглася туманом сумнівів і невизначеності, так і в нашому повсякденному побуті, у сфері аксіології і, нарешті, в політичному віддзеркаленні нашого буття; коли тьмяніють великі візії, з’являється постновітня сучасність, яка перемішує давні карти. Таким чином, на місце розмаїтих ідеологій, на місце “щасливого суспільства” приходять прагматичний реалізм і сумніви” [22, с. 255–256]. Великі пояснювальні схеми і соціологізовані теорії вже не дають і не можуть давати достатніх аргументів для розуміння і пояснення суспільних процесів. Але це зовсім не означає відмову від такого пояснення, навпаки, воно стає більш раціональним і глибоким, оскільки апелює до глибинних структур людської свідомості, до мови. Як справедливо зауважує сучасна українська дослідниця І. Колесник, “завдання-проблеми, які постають перед українським істориком, – це вдосконалення мови науки, збагачення власного наукового лексику, відповідність стандартам сучасного мовлення, що означає баланс між повагою до традиції, канону та відкритістю до нового” [23, с. 6]. Це, на нашу думку, змушує істориків в черговий раз осмислити роль історичного знання в розвитку і функціонуванні сучасного суспільства і наголосити на головному здобутку сучасного наукознавства в цілому – мова не лише відбиває, але й створює реальність, в якій живе і діє людина. І це є головним здобутком “ситуації постмодерну”, яка змушує нас повністю переглянути завдання і покликання, які ставить сучасність перед продукованим історичним знанням. Рецепт, судячи з досвіду, тут тільки один – “не нашкодь”!

Щодо “ситуації постмодерну” в науковій літературі написано гори праць. Наша позиція викладена в низці публікацій, які не варто тут повторювати [24; 25; 26]. Принагідно не можна не сказати хоча б кількох слів про сучасну світову епістемологічну ситуацію, що змушує і нас, істориків, по-новому подивитися на минулу реальність. Йдеться про процеси зміни світобачення і мислення кінця XX – початку XXI століття, які отримали таку непопулярну серед багатьох назву переходу від “модерну” до “постмодерну”, або від “модерного” образу науки до “постмодерного”. Якщо коротко підсумувати відмінність між цими образами, то слід констатувати, що “модернізм”, пов’язаний з “математизацією науки” і сприйняттям світу як об’єкту перетворення на людську “користь”; він “приватизує” його у відповідності до засад конструювання. “Постмодерністське” бачення формує цілком інший образ науки, образ, заснований на “деконструкції” соціокультурних уявлень, котрі містяться і проявляються в мисленні й мові; ці уявлення представляють собою “армію метафор”, що виникають в результаті кожної послідовної спроби з’ясувати стан світу на даний конкретний момент і які

в іншому часовому вимірі перетворюються на “літературні фікції”, міфологію. “Постмодерн” констатує одну важливу істину: “світ як становлення” не можливо відбити у формі всеохопної “абсолютно істинної теорії”. За таких умов залишається лише одна можливість пізнання – інтерпретувати, витлумачувати світ з допомогою мови (“наративу”). Але будь-яке буття, що його можна інтерпретувати за допомогою мови, буде “текстом”, а сам світ постає як своєрідний текст. “Ніщо не існує поза текстом, – стверджують радикальні постмодерністи, – або поза даним текстом існують тільки інші тексти” [27, с. 128–133; 24, с. 90–99]. Навряд чи є потреба спростовувати онтологічний вимір такого підходу, але роль суб’єктивності й мови в розумінні процесів сучасного пізнання не піддається жодним сумнівам.

Для історика ці висновки безпечливі, оскільки йдеться про “відсутню” реальність і конструктивну здатність людського розуму. Історик завжди сам “творить” історію у відповідності до своїх світоглядних позицій і соціального середовища. Але цей інтелектуальний процес у фахових колах спрямований насамперед на реконструкцію світогляду і свідомості (менталітету) історичних акторів минулого, а не приписування їм новітніх уявлень. Іншими словами, історик стикається нині з однією з найскладніших пізнавальних проблем – реконструкції стану свідомості (і підсвідомості) людей минулого, а, значить, і минулої соціальної реальності через розшифрування змістів і значень мови та уявлень. Історія, що конструюється на такому підході, є значно глибшою і правдивішою, оскільки дозволяє розшифровувати (декодувати) стилі та способи мислення історичних акторів минулих часів, а не приписувати їм сучасні уявлення та інтенції. А такі історичні знання більш наближені до минулого і дають змогу краще зрозуміти і пояснити його.

Сучасні теоретичні уявлення щодо історичного пізнання змушують істориків рішучим чином перенести погляд з наслідків людської діяльності (подієвої, “зовнішньої історії”) на свідомісні передумови цієї діяльності (“внутрішню історію”), які є визначальними для розуміння і пояснення людських діянь. Тобто, джерела залишаються головним “хлібом” історичного пізнання. Але історія завжди залишалась і залишатиметься на тій грані лева, коли сильною є спокуса замінити аналіз джерел, тобто діалог історика з джерелами, монологом дослідника. Ця грань дуже слизька й болюча. Коли ми маємо справу з монологом історика “з приводу фактів”, то отримуємо жанр історичного письменства. Коли ж зустрічаємось з діалогом, покликаним зрозуміти і пояснити минулу епоху, то йдеться про наукову історіографію. Не можна тут не згадати про головну суперечність історичного знання, про яку вже століттями говорять дослідники минулого: науково-історичне знання створює образи минулого, що наближені до дійсності; суспільно-історичне знання (соціальна пам’ять) легітимізує сучасність, пристосовує історичне знання до біжучих суспільних потреб. Уникнути цієї суперечності ще нікому не вдалось і, як видається, ніколи не вдасться. Але зближувати ці дві сфери людського мислення обов’язково потрібно, щоб краще зрозуміти і діяти в реальності.

Треба констатувати, що в історіографічній практиці поширення постмодерністських впливів пов’язують з поворотом у тематиці історичних досліджень, передусім у західній історичній думці. Йдеться про перехід до т. зв. “мікроісторичних” і “антропологічних” студій, які продовжують лінію “нової наукової історії”, але у її новій, більш дезінтегрованій формі [28; 29]. Ці впливи на історіографію наприкінці ХХ ст. набули позитивного значення насамперед з огляду на привернення уваги до суб’єктивного чинника суспільного життя. Розгляд свідомості, взаємодії у ній інтелектуальних, ідеологічних, традиційних, емоційних та інших складових розкриває перед дослідником невичерпний світ культури, в якому іноді дивним чином переплітаються минуле й майбутнє,

забобони й фантазії, прагматизм й ідеалізація, високі пориви й негідні вчинки. А найважливішим є те, що цей світ уможливило зрозуміння багатьох подій та явищ минулого не на рівні безособових “суспільних закономірностей”, а на рівні свідомих чи неусвідомлених спонук особи чи групи. Якщо історія є твором конкретних людей, особистостей, то й творять вони її не тільки у “незалежних від себе обставинах” (К. Маркс), але й відповідно до суб’єктивного розуміння цих обставин, від культурно-інформаційного поля, яке доступне людству для осягнення у дану конкретну епоху [26, с. 439–443].

Культурно-антропологічне спрямування, якого набуло світове історіописання в останній третині ХХ ст., нині вже не викликає особливих заперечень [30; 31]. Постмодерн, що спричинив появу культурно-антропологічної історії, дав важливий дороговказ для науки в цілому й історичної зокрема. В умовах сучасного світу наука виступає проекцією культурного поступу, що поєднує культурну традицію і культурну новацію, котрі обмежені все тими ж культурними рамками [22, с. 9–15]. Тому й “окультурнення” науки, яке пов’язане з “ситуацією постмодерну”, сьогодні викликає все менше запитань і нарікань. Хоча сам термін “постмодернізм” в світовому історіографічному середовищі втратив свою привабливість, і більшість істориків вважають за краще відхрещуватись від нього, як від “експансії літературознавців”. Ця тенденція цілком помітна в сучасній західній історіографії, де більшість істориків категорично відмовляються від нього, але, водночас, у своїй практичній діяльності використовують його новації та знахідки [32, с. 45–57].

В українській історіографії через названі вище обставини термін і зміст “постмодерну” не набули поширення і трактувались до недавнього часу як “модна” західна ідеологічна доктрина, свого роду течія в гуманітаристиці. І хоча за двадцятиліття незалежної України в історіографічному середовищі відбулось щонайменше дві публічні дискусії щодо постмодернізму, проте їх характер і наслідки для істориків були малопомітні й незначущі. Українські історики надалі “притиснуті” тягарем двох так досі не виконаних завдань – усунення фальсифікацій і заповнення лакун з історії України, а також конструювання загальноприйнятого (читай – культурно-антропологічного) історичного канону, придатного об’єднати порізнену соціальну пам’ять українського соціуму.

Дві дискусії щодо впливу “ситуації постмодерну” на українську історіографію, які відбулися ще в 90-х роках минулого століття і на початку нинішнього, виявили загальну недовіру до новацій більшості національного цеху істориків. Яскравий вияв цієї недовіри прозвучав у розлогіму нарисі знаного українського історика Ярослава Дашкевича (1926–2010) “Постмодернізм та українська історична наука” (1999), в якому цей дослідник приписав постмодернізму роль руйнівника “традиційної історичної науки”, котра в його розумінні єдина спроможна осягнути “історичну правду” [33, с. 329–336]. Я. Дашкевич звинуватив постмодернізм у підриві “сцієнтизму”, просуванні “морального нігілізму”, “замаху на історичну науку” і, головне, “руйнуванні національної історії”. На жаль, історик не побачив гносеологічних новацій культурно-антропологічної та соціально-культурної історії, яка розкриває значно глибші пласти і простори тої ж національної історії, підкреслюючи її глибинні культурні коди історичної пам’яті, без яких неможлива національна ідентифікація і легітимізація [34, с. 63–69].

Друга дискусія виникла наприкінці першого десятиліття ХХІ ст. і пройшла на сторінках київського часопису “Український гуманітарний огляд”. На статтю польського історика М. Філіповича про світоглядні зрушення, які стали наслідком “постмодернізму”, відгукнувся український медієвіст Ю. Зазуляк. Обидва дослідники фактично писали про одне і те ж: що зміни в епістемологічних процедурах, запроваджені в рамках “ситуації постмодерну”,

вносять якісно нові параметри в історичне дослідження і далекі від “знищення історичної науки як такої”. “Постмодернізм, і це напевно, не вб’є історії, – підсумовував М. Філіпович. – Він радше дасть їй нове дихання, схилить істориків до того, аби вони не легковажили теорією...” [35, с. 26]. Ю. Зазуляк у полеміці з польським автором слушно виступив за “поміrkований консерватизм” історіописання, яке не може бути зведене до однієї течії чи методології, а також піддав сумнівам існування “постмодернізму” як напряму в історіографії. І з цим цілком можна погодитись, тому що й самі західні історики, котрі без сумніву зазнали впливу методів антропологізації і деконструкції (називалися такі знані прізвища, як К. Гінзбург, Е. Ле Руа Ладюрі, Н. Земон-Девіс), не визнавали своєї приналежності до “постмодерністів”. Але це не перешкоджало їм успішно застосувати методи антропологізації та мікроісторії в своїх дослідженнях [36, с. 60–86]. Тобто, дослідники розуміли “постмодернізм” кожен по-своєму: польський автор – як комплекс методологічних процедур, український автор – як напрям в історіографії. Зрозуміло, що “постмодерністського” напряму в історіографії ніколи не було і не буде. Але це не означає ігнорування глибоких змін епістемологічних підстав історичного пізнання, які відбуваються в сучасному світі й творяться в “ситуації постмодерну”.

Дискусії і відгуки на постмодерн в українській історіографії дуже нечисленні й здебільшого не фахові. Разом з тим, саме життя і розвиток історичної науки ставлять перед істориками неунікненне завдання – рухатись в річищі світових досягнень історико-дослідницької думки. Від цього нікуди не дітись, окрім того, щоб поставити себе в ізоляцію від світового історіописання. Тому нагальною потребою для українських істориків є, насамперед, ясно розібратись з новими методологічними пропозиціями, котрі ставить світова історична думка. Такі намагання прослідковуються в сучасній українській історіографії. І вони, як цього не приховувати, йдуть в річищі постмодерних імперативів – деструктуризації, деконструкції, антропологізації, культуризації і “лінгвізації” всього дослідницького процесу.

Одним із головних завдань українських істориків залишається конструювання українського гранд-нарративу, або, іншими словами, новочасної концепції історії України. Реальна дискусія над синтезом української історії розпочалась тільки у 2012 р. і триває донині на сторінках “Українського історичного журналу”. В ході цієї дискусії висловлені найрізноманітніші думки і пропозиції. В більшості виступів підкреслено необхідність новаторського підходу до конструювання національної історії, яка, по-перше, повинна відрізнитись від попередніх синтезів, а по-друге – бути сумісною з поширеними у світовій науці тенденціями історіописання [37, с. 4–24]. Немає можливості в цьому місці докладніше зупинитись на основних “викликах і небезпеках” історіографії під час підготовки синтезу історії України, але підкреслимо, що більшість авторів і, зокрема, Г. Касьянов і О. Толочко, відкидаючи на загал т. зв. “постмодерністські тенденції”, у підсумку зводять роботу над синтезом історії України до напрацьованих світовою історичною думкою тих самих “постмодерних” впливів – деконструкції, антропологізації, врахування соціально-культурної проекції, екстраполяції “суми історичних досвідів” та “історії різної тривалості” [37, с. 21]. Все це цілком можна схвалити, тільки заперечивши авторам щодо їхньої думки про неможливість написання “національної історії”, яку вони трактують тільки як “націоналістичну”. Можна звернути увагу авторів на те, що багатозначний термін “національний” означає не тільки виключно етнічну чи державну історію, а й багато інших історій, які можуть описувати кожен соціально організовану спільноту.

Ще ближче до сучасних світових взірців є історіографічні пропозиції, окреслені в новітній праці київської дослідниці Ірини Колесник, яка

концептуалізує стан і проблеми українського історіописання під оглядом мовно-лінгвістичної “понятійної” історіографії, котра, своєю чергою, звертає першочергову увагу на проблеми “мови науки, мовної свідомості й поведінки історика”. На її думку, нинішній етап розвитку української історичної науки характеризується рішучим оновленням інформаційного простору і термінологічного апарату історика, яке *polens volens* змушує більшу увагу приділяти критичному самоаналізу продукованих історичних знань і, значить, більше “занурюватись” в теоретичні проблеми історії [23, с. 4–32].

Свідченням цього є той факт, що в останні роки в українській історіографії з’явилися цілком сучасні дослідження на рівні світових історіографічних стандартів, які характеризуються постановкою нових дослідницьких тем, застосуванням неklasичних методів дослідження, оригінальними результатами. Зокрема, в Інституті історії України НАН України започатковано низку цікавих експериментальних журналів і збірників, котрі, по-суті, демонструють спроби вийти за межі канонічної історії – “Соціум. Альманах соціальної історії”, “Ruthenica. Альманах історії та археології Східної Європи”, “Україна в Центрально-Східній Європі” та інші. Від 2008 р. Інститут ініціював видання першого в Україні історико-теоретичного часопису “Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки”. Усі ці видання доступні на веб-сторінці Інституту історії України (<http://www.history.org.ua>). Там же побачили світ цікаві колективні та індивідуальні монографії з історії повсякденного життя, Другої світової війни тощо [38; 39; 40; 41]. Вони спрямовані не тільки на спростування старих радянських міфів історії України, а й продукування якісно нового історичного знання. І саме з нового ракурсу бачення минулого стану суспільства впливає зовсім інша, не “імперіально-колоніальна”, а “людська” історія України.

Сформувавшись і діють науково-дослідні центри, які пропагують і продукують взірці сучасних підходів до творення історичного знання. Серед них Інститут історичних досліджень Ярослава Грицака при Львівському національному університеті ім. І. Франка, який видає авторитетний часопис “Україна модерна”, Товариство дослідників Центрально-Східної Європи, очолюване Наталією Яковенко при Національному університеті “Києво-Могилянська академія” із часописом “Український гуманітарний огляд”, Східний інститут українознавства ім. Ковальських при Харківському національному університеті ім. В. Каразіна на чолі Володимиром Кравченком (нині цей дослідник керує Канадським інститутом українських студій) і часописом “Схід-Захід” та деякими іншими. У доробку істориків, які гуртуються навколо цих та інших подібних центрів, є неканонічна версія історії України авторства Н. Яковенко і Я. Грицака, оригінальні дослідницькі праці, як от нещодавно видані дослідження Н. Яковенко про уявлення та ідеї в ранньомодерній Україні [42], Я. Грицака – про спільноту І. Франка [43], К. Диси – про відьомство в Україні [44]. Слід згадати фундаментальні праці черкашанина Ю. Присяжнюка, присвячені вивченню ментальності українського селянства кінця XIX – початку XX ст. [45], дніпропетровчанина В. Ващенко – про неврастенічний дискурс історіописання М. Грушевського [46], дослідження з усної історії під керівництвом запорожанина А. Бойка [47], львів’янина В. Ададунова про уявлення Наполеона і французьких урядів щодо українських земель [48] тощо. Йдеться про спроби досліджувати минуле в річищі культурно-антропологічної історії, інтелектуальної історії, гендерних студій, мікроісторії та інших сучасних методологічних пропозицій.

Можна підсумувати вище сказане, заперечуючи власний песимізм п’ятнадцятирічної давності щодо стану української історіографії: мушу констатувати, що вона, всупереч усім перешкодам і несприятливим чинникам, зближується з світовими течіями в історіописанні, а українські історики можуть з більшим оптимізмом дивитись у майбутнє – “лід застою” проламано і з’явилися

певні перспективи подолання відставання історіописання в Україні від світових стандартів. Більше того, сама сучасна українська реальність створює унікальні можливості відходу від універсальних схем пояснення історичного процесу в бік його культурно-антропологічного тлумачення, яке дає змогу краще зрозуміти реальні суспільні процеси, пов'язані з формуванням та розвитком української політичної нації і державності.

Однак над українською історіографією все ще тяжіє атавізм “класичної історії”. Про це добре написав відомий мексиканський і американський історик Карлос Рохас у фундаментальній праці “Історіографія у ХХ столітті. Історія та історики між 1848 і 2025 роками” (2005). Він підкреслив, що історіографічна практика у ширшій ретроспективі нерозривно пов'язана з системою знань про суспільство, яка склалась в ХІХ ст., а ще точніше – в гегелівсько-марксівських уявленнях про світ та його історію, які представляються відображенням універсального розвитку [49, с. 12–24]. Цей взірць епістемологічного модернізму продовжує функціонувати до наших днів, але нині демонструє своє вичерпання. У всіх напрямів сучасних історичних студій є загальні спільні риси: позитивістська історіографія стала “живим трупом” і підтримується тільки зусиллями владних режимів та їх офіційних історіографій; історія безумовно є *включенням в неї сучасного*, вона *насичена ідеологією і соціальним замовленням*. Історики змушені займати визначену ідеологічну та суспільну позицію, і ця позиція визначає межі можливого використання отриманих результатів, тому праця історика завжди несе в собі ідеологічні ризики [49, с. 113].

У цьому відношенні українська історіографія не є виключенням. Її перспективи, на мій нинішній погляд, є цілком оптимістичні: Загальне повернення історії до питань “партійності” або “заангажованості” безперечно є відображенням сталої тенденції розриву з модерним і позитивістичним баченням історії як науки “про майбутнє”. Тому всілякі розмови про “кінець історії” як науки не мають нічого спільного із сенсом, який здебільшого вкладається в ці слова. Йдеться про зміни, які відбуваються з історичними знаннями та способами писання історії: *історіографія є полем постійної дискусії про те, хто уповноважений писати історію*. І тут виходить, що здебільшого історії писали і пишуть з позицій “переможців” і “пануючих” (“хто контролює історію, той має владу!”). Але це історії переважно політичні або політизовані.

Внесення культурного чинника в історіописання розвертає його в інший бік – до ідеологічних в своїй сутності перспектив. Сучасні тенденції розвитку світової культури засвідчують, що людство постійно буде потребувати історичного обґрунтування будь-якої ідентичності – етнічної, національної, групової, расової, державної, культурної, регіональної тощо. Але водночас вони показують, що історія не є тим, що про неї пишуть історики, а також не є самою минулою дійсністю; вона є дискурсом, специфічним способом вживання мови в публічній сфері, який з'явився в греко-християнській традиції; вона є “культурною практикою осіб і спільнот”. Така історія, зумовлена культурно-цивілізаційними розбіжностями і, водночас, взаємними пов'язаннями, є власне сучасною й іншою бути не може.

В оглядуваній перспективі бачимо зростання зацікавлення молодих генерацій істориків в Україні соціально-культурною проблематикою вітчизняної історії. Разом з тим, залишається певний “страх” істориків перед “розмиванням” української історії в історії сусідів чи інших цивілізаційних течій. Ці “страхи” витискають на поверхню інтелектуального життя в нинішній Україні образливі інвективи в бік т. зв. “постмодерністів” при загальному нерозумінні ситуації постмодерну. Проте, саме життя і дослідницька практика змушують неухильно розширювати обрії розуміння і пояснення минулого безвідносно того, як ми ці біжучі зміни будемо називати.

Список використаних джерел

1. *Історична наука на порозі XXI століття: підсумки та перспективи*. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції (Харків, 15–17 липня 1995 р.). – Харків, 1995.
2. *Українська історична наука на порозі XXI століття*. Харківський історіографічний збірник. – Харків, 1997. – Випуск 2;
3. *Таран Л. В.* Провідні тенденції світової історіографії XX ст. та проблема кризи сучасної української історичної науки // Український історичний журнал (далі – УІЖ). – Київ, 1998. – № 5. 4. *Резнт О. П.* Сучасна історична наука в Україні: шляхи поступу // УІЖ. – 1999. – № 3. 5. *Колесник І. І.* Українська історіографія XVIII – початок XX століття. – Київ, 2000.
6. *Міжнародний науковий конгрес “Українська історична наука на порозі XXI століття”*. Чернівці 16–18 травня 2000 р. Доповіді та повідомлення. – Чернівці, 2000–2001. – Т. 1–4.
7. *Українська історіографія на рубежі століть: Матеріали міжнародної наукової конференції 25–26 жовтня 2001 р.* / Наукові праці Кам’янець-Подільського державного педагогічного університету. Історичні науки. – Кам’янець-Подільський, 2001. – Т. 7 (9). 8. *Потульницький В. А.* Україна і всесвітня історія. Історіософія світової та української історії XVII–XX століть. – Київ, 2002.
9. *Касьянов Г.* Ще не вмерла українська історіографія // Критика. – Київ, 2002. – Число 4.
10. *Яковенко Н.* Одна Кліо: дві історії // Критика. – Київ, 2002. – Число 12.
11. *Нгуєсак Ж.* Ukrainian Historiography 1991–2001 // Österreichische Osthefte. – Wien, 2002. – Heft 1/2.
12. *Українська історіографія на зламі XX і XXI століть: здобутки і проблеми* / Колективна монографія за редакцією Леоніда Зашкільняка. – Львів, 2004.
13. *Таран Л. В.* Новые тенденции в мировой и украинской истории // Диалог со временем. Альманах интеллектуальной истории. – Москва, 2005. – Вып. 13.
14. *Яковенко Н.* Нариси кризової історіографії // Критика. – Київ, 2006. – Число 1–2.
15. *Портнов А.* Історіографія на краях // Критика. – Київ, 2006. – Число 3.
16. *Зашкільняк Л.* Замітки про сучасну українську історіографію // Україна XX століття: культура, ідеологія, політика. Збірник статей. Вип. 15: На пошану доктора історичних наук, професора, члена-кореспондента НАН України Віктора Михайловича Даниленка з нагоди 60-річчя від дня народження та 35-річчя наукової праці. У 2-х ч. – Київ, 2009. – Частина I.
17. *Портнов А.* Упражнения с историей по-украински. – Москва, 2010;
18. *Зашкільняк Л.* Метаморфози сучасної Кліо (про нові тенденції світового історіописання на початку XXI століття) // Theatrum Humanae Vitae. Студії на пошану Наталі Яковенко. – Київ, 2012.
19. *Hagen M von.* Does Ukraine Have a History? // Slavic Review. – 1995. – № 3.
20. *Stryjek T.* Jakiej przeszłości potrzebuje przyszłość? Interpretacje dziejów narodowych w historiografii i debacie publicznej na Ukrainie 1991–2004. – Warszawa, 2007.
21. *Зашкільняк Л.* Які історики потрібні Україні? (Stryjek T. Jakiej przeszłości potrzebuje przyszłość? Interpretacji dziejów narodowych w historiografii i debacie publicznej na Ukrainie 1991–2004. – Warszawa: Instytut Studiów Politycznych PAN; Oficyna Wydawnicza Rytm, 2007, 850 s.) // Україна модерна. – Київ: Критика, 2009. – Число 3 (14).
22. *Рюс Ж.* Поступ сучасних ідей. Панорама новітньої науки. – Київ, 1998.
23. *Колесник І.* Українська історіографія: концептуальна історія. – Київ, 2013.
24. *Зашкільняк Л.* Постмодерністський виклик і сучасна історична наука // Галичина. Науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис. – Івано-Франківськ, 2001. – Вип. 5–6.
25. *Зашкільняк Л.* Постмодернізм та історія: кінець історіографії? // “Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність”. – Львів 2000. – Вип. 7.
26. *Зашкільняк Л.* Постмодернізм в історичній науці // Енциклопедія історії України. – Київ, 2011. – Т. 8: Па-Прик.
27. *Лукьянець В. С.* Эпигенез образа науки: постмодернистский взгляд // Постмодернізм у філософії, науці та культурі / Вісник Харківського університету. Серія: теорія культури і філософія. – Харків, 2000. – № 464.
28. *New Perspectives on Historical Writing* / Ed. by P. Burke. Cambridge, Mass., 1992.
29. *What is History Today* / Ed. by J. Gardiner. – Atlantic Highlands, 1992.
30. *Яковенко Н.* Вступ до історії. – Київ, 2007.
31. *Зашкільняк Л.* Сучасна світова історіографія. Посібник для студентів історичних спеціальностей університетів. – Львів, 2007.
32. *Осіян О.* Cannibales ante portas: стратегія критичного описання постмодерністів в сучасному англомовному світі // Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки. – Київ, 2008. – Вип. 3. – Частина I.
33. *Ярослав Дашкевич.* “...Учи неложними устами сказати правду”: Історична есеїстика (1989–2008). – Київ, 2011.
34. *Зашкільняк Л.* Про нові шляхи в сучасному історіописанні (з Ярославом Дашкевичем у тлі) // Українське джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни на порозі XXI ст.: Матеріали Міжнародної конференції, присвяченої 85-літтю від дня народження Ярослава Дашкевича (13–14 грудня 2011 р., м. Львів) / НАН України. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. Львівське відділення. Упорядники М. Капраль, Н. Кіт, А. Фелонюк. – Львів, 2013.
35. *Філіпович М.* Смертельна загроза чи нові перспективи? (Про постмодернізм в історіографії) // “Український гуманітарний огляд”. – Київ, 2008. – Вип. 13.
36. *Зазуляк Ю.* “Коротка” репліка про постмодернізм в історії // “Український гуманітарний огляд”. – Київ, 2009. – Вип. 14.
37. *Касьянов Г. В.,*

Толочко О. П. Національні історії та сучасна історіографія: виклики і небезпеки при написанні нової історії України // “УДЖ”. – 2012. – № 6. 38. *Нариси* повсякденного життя радянської України в добу непу (1921–1928 рр.): Колективна монографія / Відп. ред. С. В. Кульчицький. НАН України. Інститут історії України. – Київ, 2010. – [Кн. 1]. – Ч. 1–2. 39. *Повоєнна* Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.): Колективна монографія / Відп. ред. В. М. Даниленко. – Київ, 2010. – [Кн. 2]. – Ч. 1–3. 40. *Українське* радянське суспільство 30-х рр. ХХ ст.: нариси повсякденного життя / Відп. ред. С. В. Кульчицький. – Київ, 2012. 41. *Україна* в другій світовій війні: погляд з ХХІ ст. Історичні нариси. У двох книгах. – Київ, 2011. – Кн. 1–2. 42. *Яковенко Н.* Паралельний світ: Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні ХVІ–ХVІІ ст. – Київ, 2007. 43. *Грицак Я.* Пророк у своїй вітчизні: Франко та його спільнота (1856–1886). – Київ, 2006. 44. *Диса К.* Історія з відьмами. Суди про чари в українських воєводствах Речі Посполитої ХVІІ–ХVІІІ ст. – Київ, 2008. 45. *Присяжнюк Ю. П.* Українське селянство Наддніпрянщини другої половини ХІХ – початку ХХ ст. як соціоментальна історична спільнота. – Черкаси, 2008. 46. *Ващенко В.* Від самопрезентації до методології: Психобіографічний вимір простору історіописання М. Грушевського. – Дніпропетровськ, 2007. 47. *Усна* історія Степової України. Запорізький край / А. В. Бойко та ін. – Запоріжжя, 2008–2009. – Т. 1–8. 48. *Адагуров В.* “Наполеоніда” на Сході Європи. Уявлення, проекти та діяльність уряду Франції щодо південно-західних окраїн Російської імперії на початку ХІХ ст. – Львів, 2007. 49. *Рохас К. А.* Історіографія в 20 веке. История и историки между 1848 и 2025 годами. – Москва, 2008.

Леонид Зашкильняк

ВЫЗОВЫ ХХІ СТОЛЕТИЯ И СОВРЕМЕННАЯ УКРАИНСКАЯ ИСТОРИОГРАФИЯ

Проанализировано методологическую направленность современных исторических исследований в Украине в контексте сближения с мировой историографией, отношение украинских историков к тем изменениям, которые связывают с “ситуацией постмодерна”; показано, что в украинской историографии появляется все больше современных исследований, проведенных в русле культурно-антропологической истории, которая, по мнению автора, создает благоприятные условия для конструирования современной “нормативной” истории Украины; подвергнуто критике распространенные иллюзии о пригодности т. наз. позитивистского подхода для осмысления проблем прошлого Украины.

Ключевые слова: украинская историография, мировая историческая наука, постмодернизм, культурно-антропологическая история.

Leonid Zashkilnyak

CHALLENGES OF THE 21ST CENTURY AND MODERN UKRAINIAN HISTORIOGRAPHY

The author has analyzed the methodological orientations of recent historical research in Ukraine in the context of the global convergence of historical writing, the attitude of the Ukrainian historians to the changes associated with the “postmodern situation”; he has shown that there are more modern studies performed as the cultural and anthropological history in Ukrainian historiography, which on the author’s mind creates opportunities for the construction the “normative” history of Ukraine; there were criticized a widespread misconception about the suitability of the so-called positivist approach to understanding the problems of the past Ukraine.

Key words: Ukrainian historiography, world historical science, postmodernism, cultural and anthropological history.